

Osvrt na misao Ahmeda Gazalija

Sejjede Marjam Abul-Kasami

Univerzitet "Šehid Bahašti" I. R. Iran

Sažetak

Ahmed Gazali predstavlja jednu od najznačajnijih ličnosti 5. st. po H. Premda je dao značajan doprinos perzijskoj književnosti i gnozi njegova ličnost ipak nije predstavljena onako kako dolikuje njegovom književno-gnostičkome opusu.

Brojna su djela ostala iza Ahmeda Gazalija ali se svojom osebujnom posebnosti izdvaja djelo *Savāneh al-ošāq* koje predstavlja srž i suštinu misaonog sustava Ahmeda Gazalija. Ovo djelo sadrži sva njegova objedinjena stajališta o ljubavi i njezinim različitim stanjima. Proza *Savāneha* u mnogim se slučajevima "dodiruje" sa poezijom i protkana je poetskim emocijama i imaginacijama. Svaki red knjige svjedoči o autorovu zanosu, ushiti i opijenosti; o njegovim višegodišnjim iskustvima na stazi *sejrisuluka*. On ne samo da se bavi pitanjima ljubavi i gnoze već pokazuje i iznimnu kompetenciju kada se radi o psihološko-psihičkim stanjima čovjeka. O važnosti *Savāneha* dovoljno je kazati da je ovo djelo ostavilo značajan utjecaj na sva kasnija djela koja su obrađivala sličnu tematiku. Premda je suštinska tema knjige ljubav u njoj su na kritički i inovativan način objašnjene mnoge gnostičke zbilje i termini.

Ključne riječi: Ahmed Gazali, *Savāneh al-ošāq*, ljubav, Ma'šuk, ašik, duh, animalna duša, Ejnulquzzat Hamadani, jedinstvo, jednoća, promjenljivost, stamenost, fana, baka, srce, duhovno kušanje, gejrat, fakr, vrijeme.

Madžduddin Ebul-Futuh Ahmed Muhammed Gazali Tusi (*Maǧdoddīn Abūl-Fotūh Ahmad Mohammad Ġazālī Tūsī*), preminuo 520. po H., mlađi je brat Muhammeda Gazalija (450–505. H.) koji je vjerovatno došao na svijet u Taberanu nekoliko godina nakon njega. Otac im je bio veoma pobožan i njegovao je sklonost ka tesavvufu. Bavio se tkanjem pa je očeva profesija vidljiva i u pridjevku “gazali”.¹ Ahmed je mladost proveo u izučavanju vjerskih znanosti od priznatih alima svoga vremena koji su pripadali šafijskome mezhebu. U tarikatu je bio sljedbenik Ebu Bekra Nessadža, poznatog sufije toga vremena.

Hutbe i vazovi Ahmeda Gazalija odlikovale su se jasnoćom i ljepotom iskaza. 488. po H. naslijedio je brata Muhammeda u bagdaskoj medresi Nizamiji u kojoj je držao predavanja oko desetak godina. On je odgojio i nekoliko tarikatskih prvaka. Njegov najpoznatiji učenik je Ejnulkuzzat Hamadani (preminuo 525. H.), autor djela *Tamhīdāt* i *Nāmeḥā*.

Osim spomenutog *Savāneha* autor je i djela: *Lebāb al-ahyā*, *Al-zoxre fī elm-e basīre*, *Bahr-e haxīqe* (Risala koja se bavi teorijskim aspektom gnoze) i prepiske. Njemu se pripisuju i risale: *Resāl-e ešqiyye* i *Resāl-e Toyūr*.

Ali najvažnije djelo Ahmeda Gazalija je svakako *Savāneh al-ošāq*. Ovo djelo koje govori o stanjima i tajnama ljubavi zabilježeno je u istom onom obliku kako je i prezentirano u usmenoj formi u sufijskim krugovima i svojim stilskim izrazom predstavlja jednu od najvrijednijih riznica prozne perzijske gnostičke književnosti.

Proza djela *Savāneh*, premda se radi o kompliciranom sadržaju, je jednostavna, bez kompliciranih jezičkih i teških terminoloških izraza i na mnogo mjesta bliska je poeziji. S pravom se može kazati da je riječ o “proznoj poeziji” jer je djelo protkano poetskim emocijama i imaginacijama. Svaki red knjige svjedoči o autorovu zanosu, ushиту i opijenosti; o njegovim višegodišnjim iskustvima na stazi *sejrisuluka*.

U pojedinim odjeljcima *Savāneha* jasno se uočava utjecaj Mensura Halladža (preminuo 309. po H.) na misao Ahmeda Gazalija. Međutim, ovdje se ne radi o jednom imitativnom utjecaju već u mnogim slučajevima Gazali iznosi veoma preciznu kritiku Halladževih stajališta te na jedan osoben način motri na njegovu misao pridodajući joj vlastitu mentalnu inovativnost. Stoga se ovo djelo može smatrati jednim od

¹ Predilac; trgovac predivom (op. prev.).

najljepših, najizražajnijih i najsadržajnijih djela ikad napisanih na temu ljubavi. O značaju *Savāneha* dovoljno je kazati da je ostavio izniman utjecaj na kasnija gnostička djela.

Gazali je djelo napisao na zamolbu jednoga od svojih prijatelja kojeg je izuzetno volio i cijenio:

“Dragi prijatelj koji važi za jednoga od meni najdraže braće i prema kojem osjećam posebnu bliskost zamolio me je: ‘Sačini od onoga što ti padne na pamet o značenju ljubavi nekoliko poglavlja da bih stalno obitavao u bliskosti sa njom i da mi ona (knjiga op. prev.) – jer moja ispružena ruka ne može dosegnuti skute sjedinjenja (*vasl*) – bude izlika i da se oslonim na njezine stihove.”²

Gazali kaže da je ljubav o kojoj govori u knjizi ljubav u njenu sveopćem i apsolutnom značenju, da se ne odnosi ni na kakav poseban aspekt, primjera radi ne razmatra odnos Stvoritelj – stvoreno kako bi svako mogao iskusiti unutarnja stanja ljubavi i osjetiti njenu privlačnu snagu.

Premda je Gazali nastojao da opisujući ljubav i stanja proistekla iz nje ponudi jedan generalni i cjelovit uvid u karakteristike i osobine ljubavi ali na temelju *Savāneha* jasno je da ipak dominira ljubav prema Bogu i tematika proistekla iz toga.

Kada se radi o stilu djela *Savāneh* važno je istaknuti da njegove rečenice i termini sadrže dvosmislenosti što daje jednu dodatnu težinu u razumijevanju djela na šta je upozoravao i sam autor:

“Premda smo naš govor već ranije izrečen potvrdili ovom skriptom ali ako ga neko i ne bude shvatio ima opravdanje jer izraz ne obuhvata značenje”.³

Djelo sadrži profinjene zamršene i komplicirane aluzije koje ne može svako razumjeti te se s pravom ubraja u teško razumljiva djela perzijskoga jezika. Moglo bi se kazati da je ono kao duboko more koje u sebi skriva suptilne potankosti na psihološkoj, filozofskoj, gnostičkoj i teozofskoj ravni koje bi se mogle obraditi u nekoliko tomova.

O težini i kompleksnosti *Savāneha* njemački orijentalist, Helmut Ritter (1892–1969), je između ostalog kazao:

² Gazali, str. 3.

³ Ibid., str. 106.

“Ono što dodatno otežava razumijevanje *Savāneha* jeste da rukopisi ovog djela koje imamo u rukama obiluju mnogobrojnim teškoćama. Ovo je za mene najteži tekst na kojem sam do sada radio. Premda je djelo malo obimom ali u njegovu redakturu potrošio sam toliko vremena kao da sam obrađivao neko veliko djelo. Štaviše, nekoliko puta sam tokom redakture i kompariranja rukopisa pomišljao da odustanem od svega i da postupim prema riječima njegova autora koji je kazao da znanstveno percipiranje ne može obuhvatiti grandioznost djela.”⁴

Mnoge potankosti na koje je Gazali ukazao u *Savānehu* su predstavljene iz jednog sasvim novog ugla. Ako je i obrađivao teme naslijeđene od prethodnika on ih je podvirgavao svome mentalnom sklopu dajući im jednu novu misaono-intelektualnu svježinu. U ovome radu namjera nam je obraditi teme koje predstavljaju srž Gazalijeve misli:

1.

Glavna tema i središnja os *Savāneha* je “ljubav”. Ona prožima cjelokupno djelo a sve drugo kazano je ili u njenoj sjeni ili je na neki način vezano uz nju. Opisujući osobine ljubavi Gazali je obuhvatio najsuptilnije profinjenosti i veoma vješto i argumentirano je recipijentu prenio ovu oduvječnu vječnoživu zbilju, premda je smatrao kako se “ljubav ne može obuhvatiti slovima niti riječima”.⁵ Najvažnije teme o ljubavi obrađene u knjizi su:

- a. Akcentiranje na poteškoćama u opisu ljubavi. Ljubav se skriva pod zastorom svoje veličanstvenosti tako da materijalna slova nemaju snagu doprijeti do njene suštine. Ali kao što profinjene i suptilne aluzije mogu biti sadržane u formi profinjenih izraza tako i Gazali osjeća da posjeduje sposobnost da značenja koja se odnose na ljubav u kakvom god se obliku očitovala smjesti u kontekst materijalnih slova: “Naš je zadatak da značenjima damo oblik slova u osamljenosti govora”.⁶

⁴ Ibid., *Moqaddame*, str. 16.

⁵ Ġazali, str. 2.

⁶ Ibid., 2.

Na to je u Divanu ukazao i Mevlana:

*Prekini više, što jezik samo za to vezao si?
Ljubav ima mnogo opisa što ponad riječi su.⁷*

- b. Ljubav je oduvječna i od početka stvaranja čovjekov bitak je bio njen sudrug i saputnik. Od samog početka čovjekovo stvaranje je praćeno ljubavlju i neodvojivo od nje i ljubav je ta koja osvjetljava mračnu noć čovjekova tjelesnog egzistiranja i koja mu utire stazu kojom se uspinje u viši svijet.

*Ljubav iz nepostojanja radi mene došla je
Zbog mene ona u svijetu pojavila se.⁸*

- c. Ljubav i duh (*rūh*) su u tijesnoj sprezi. Njihov odnos nalikuje odnosu između “biti i akcidencije” ili “bitka i svojstava”. Kada se duh odvojio od svoga ishodišta i ušao u postojanje tada je i ljubav koja je kako reče Gazali čekala na njega obujmila njegovo biće. Ali odnos između ljubavi i duha nije nimalo jednostavan ni običan već je istovremeno kada se ljubav prispojila duhu i duh počeo osjećati naklonost prema ljubavi (ljepoti Ma’šuka). Gnostici, posjednici duhovnih kušanja (*zouq*) su ovo tumačili kao “susret” i “predanost srca” u “Danu elesta”.⁹ “Duh iz nepostojanja dođe u postojanje a ljubav je svim svojim bićem čekala jahalicu duha. Ako je bitak, onda je duh svojstvo bitka. Ljubav dođe i zateče kuću praznu i nastani se u njoj.”¹⁰
- d. Ne samo da znanje i sve ono što je u vezi sa njim ne mogu spoznati ljubav već i um dijeli ovu osobinu sa znanjem. U *Savānehu* znanje i um su na istome stupnju jer i jedno i drugo ne posjeduju sposobnost spoznaje ljubavi i zbilja proisteklih iz

⁷ Molavi, *Divan-e Šams*, I /b. 4355.

⁸ Ćazali, str. 4.

⁹ Sintagma “Dan elesta” preuzeta je iz ajeta: “I kad je Gospodar tvoj iz kičmi Ademovih sinova izveo potomstvo njihovo i zatražio od njih da posvjedoče protiv sebe: ‘Zar Ja nisam Gospodar vaš?’ oni su odgovarali: ‘Jesi, mi svjedočimo’” (Kur’an, Al-Arāf: 172).

¹⁰ Ćazali, str. 4.

nje. Gazali smatra da um nije obdaren vidom kojim bi mogao percipirati ljubav:

“Pošto su umovima zatvorene oči za percepciju duše i njene suštine i zbilje a duša je kao sedefna školjka ljubavi pa kako će onda vidjeti sedef skriven u toj školjci.”¹¹ I Šemsovi Mekalati ukazuju na ovo:

“Um dolazi do praga ali ne može ući u kuću jer je u kući um zastor.”¹²

- e. Ljubav je zbilja kojom se napajaju i ašik i Ma’šuk premda su različite i mnogobrojne forme njena objelodanivanja, pojavljivanja i očitovanja prema jednome, odnosno drugome. Ljubav je jedna jedinstvena zbilja sa aspekta biti njene suštine; tj. ona je samo jedna ali se njena očitovanja i pojavnosti očituju nekad ašiku a nekad Ma’šuku.
- f. “I ašik i Ma’šuk istječu iz ljubavi. Kada se ta istjecanja uklone u konačnici se opet sve vraća na njenu nepodjeljivu zbilju.”¹³
- g. Gazali smatra da ljubav “guta ljude” i da ne ostavlja ni trag ašikova postojanja. Ona je “vlasnica pera” i “naredbodavac” i njezin je konačni izbor. Ne samo da ne ostavlja ni trag ašikova postojanja već na uzvišenijim razinama kada uznapreduje u nju uranja i Ma’ašuk.
 “Ljubav je gutačica ljudi. Ona guta ljude i od njih ništa ne ostaje. Kada proguta čovjeka tada ona upravlja i donosi naredbe.”¹⁴
 Prije Gazalija hadže Abdullah Ensari je govoreći o suštini ljubavi upotrijebio sintagmu “gutačica ljudi” koju je Gazali vjerovatno i preuzeo od njega:
 “Ljubav je gutačica ljudi. Bez ljubavi čovjek je prezren.”¹⁵

¹¹ Ibid., str. 77.

¹² Šams Tabrizi, str. 180.

¹³ Gazali, str. 18.

¹⁴ Ibid., str. 55.

¹⁵ Hadže Abdullah, *Resale-ye del va ğan*, str. 5.

- h. Osobine ljubavi na početku i na kraju se posvema razlikuju. Primjera radi, na početku ašik ispoljava nemir, uznemirenost, plač i nespokoj dočim na kraju kada ljubav ovlada svim porama ašikova bića ne čuje se više jecaj niti uzdah iz njegova bića jer na krajnjem stupnju ljubavi – stupnju sjedinjenja sa Ma’šukom – nestaje razgovor i “buka” a nemir i jecaj zamjenjuje izravno osvjedočenje i zapanjenost. “Ko je spoznao Allaha jezik mu je zanijemio” potvrda je rečenog. “Na početku bijaše krik, zapjenušanost i plač jer ljubav još uvijek nije potpuno zagospodarila bićem a kada je došla do vrhunca i postala gospodarica govor prestade a plač se pretvori u motrenje; prljavština postaje pročišćena.”¹⁶ Gazalijevo stajalište je utjecalo i na šejha Sadija koji u Đulistanu govori o ljubavi kroz alegorični odnos između svijeće i leptirice i nestanak leptirice u plamenu svijeće:

*O ptico zore rane ljubav nauči od leptirice
Sagorje duša a glasa od sebe ne pusti
Nemaju vijesti oni što njome hvastaju se
A ona kad spozna vijest od sebe ne daje*¹⁷

- i. Gazali kao i ostali sljedbenici eš’arijske škole eksplicite ističe da je staza ljubavi čista predestinacija i da je stup te staze napuštanje slobodne volje i potpuna predanost “određenju ljubavi”. On smatra kako se u principu slobodna volja ne može smatrati zbiljskim pitanjem i stoga upotrebljava sintagmu “uobrazilja slobodne volje”. “Nevolja ašika je u uobrazilji slobodne volje. Kada nestane uobrazilje sve mu postaje mnogo lakše jer se ne upinje da u onome u čemu nema nikakva slobodna izbora čini nešto po svome izboru.”¹⁸ I u priči *Malek va golxan* na str. 25., *Savāneha* Gazali ukazuje na odsustvo slobodne volje kod ašika:

¹⁶ Ćazali, str. 44.

¹⁷ Sadi, str. 12.

¹⁸ Ćazali, str. 104.

“Napuštanje slobodne volje čini utabanim teški put ljubavi kojim ide ašik. Putnik koji uzde slobodne volje polaže u ruke ljubavi veoma brzo osjetit će njeno djelovanje.“

Bajezi Bistami, znameniti sufijski prvak, “vladavinu i odsustvo slobodne volje” smatra sinonimima:

“Pitali su Bajezi: ‘Ko je vladar?’ ‘Onaj kod koga nije ostala slobodna volja’, odvratio je.“¹⁹

I Mevlana također ukazuje na ovo:

*Reč: Hajde zaboravi stanje svoje
Jer ašici nemaju slobodne volje.*²⁰

2.

Slijedeća važna tema *Savāneha* jeste teorija “jedinstva” odnosno sjedinjenosti ašika i Ma’šuka (duhovnog putnika sa apsolutnom Zbiljom). Premda između izraza “jedinstvo” (*ettehād*) i “jednoća” (*vahdat*), izvanjski motreno, postoji suptilna razlika oni u *Savānehu* imaju isto značenje, odnosno tretiraju se kao istoznačni pojmovi.

Iščeznuće jastva i napuštanje vezanosti je glavni uvjet “jednoće sa Ma’šukom”. Kao potvrdu svoga stajališta Gazali navodi stih od Mensura Halladža:

“Ja sam onaj koji ljubi i ljubljeni sam ja mi smo dva duha rastavljenih tijela.“

U drugom polustihu ukazuje na jednoću u dvojnosti dočim prvi polustih označava bliskost.²¹

Ove riječi pojašnjavaju Gazalijevo stajalište o “jedinstvu”. Prvi Halladžev polustih smatra vrhuncem “jedinstva” dočim se kritički odnosi prema drugom polustihu. On smatra da kada se radi o “jedinstvu” ne postoji dvoje i dualitet i sve što jeste jedno je. Duh je jedna jedinstvena zbilja koja se na nekom stupnju očituje u formi ašika a na nekom drugom stupnju u formi Ma’šuka. Kada duh kroči početnim stupnjevima ljubavi tada je on ašik, ali kada dosegne stupanj punine ljubavi tada postaje ma’šuk i jedno sa Njim. Pozivanje Gazalija na Halladževe stihove

¹⁹ Hoğviri, str. 503.

²⁰ Moulavi, *Divan-e Šams*, I/4834.

²¹ Ćazali, str. 7.

govori o tome da je tema “jedinstva” između ašika i Ma’suka elaborirana i prije njega te da su sufijski prvaci svojim osobenim izrazom objašnjavali sjedinjenost ašika i Ma’suka. Iz Gazalijeve kritike Halladževih stihova može se zaključiti da on pitanje “jedinstva” ne motri kao sjedinjenost dva bitka jedno u drugome. On u principu odbacuje dvojnost tako da iščezava i linija razgraničenja između ašika i Ma’suka.

U *Savānehu* nema razlike između “sjedinjenja” (*vesāl*) i “jedinstva”: “Zbilja sjedinjenja je upravo jedinstvo. I ova suptilnost je skrivena od znanja (*elm*).²²

Dakle, Gazali na duh motri kao na jednu jedinstvenu zbilju koja se objelodanjuje različitim pojavnim očitovanjima a ona su uvjetovana različitošću stupnjeva kojima putuje duh. I to je nit razdjelnica između Halladževa i Gazalijeva stajališta.

Fahroddin Eraki (610–688) na čiju je poeziju Gazali ostavio veliki utjecaj u jednoj od svojih poznatih pjesama o “jedinstvu” kaže:

*Čistota vina i prozračnost pehara
sjediniše se u boji pehara zauvijek.
Sve pehar je k'o da vina nije
i! obratno k'o da pehar postojao nije.
Zbog naše dvobojnosti sve su boje
inače samo jedna boja je i ništa više.*²³

3.

“Promjenljivost” (*talvīn*) i “stabilnost” (*tamkīn*) su stupnjevi čiju je suštinu objasnio Gazali. Njegovo razumijevanje ovih pojmova se unekoliko razlikuje u odnosu na tumačenja koja nude ostala gnostička djela. Gazali smatra da duhovni putnik proživljava “stabilnost” na konačnom stupnju staze ljubavi, ne na njezinu početku, a da bi se taj stupanj dostigao nužno je osigurati odgovarajuće preduvjete i kako mnogo ih je koji nisu makli ni koraka od stupnja “promjenljivosti”. Sve ono što ašik izgubi na stupnju “promjenljivosti” sve će to ponovo zadobiti u još ljepšem i uzvišenijem obliku na stupnju “stabilnosti”. Na stupnju “stabilnosti” iščeznut će svi materijalni uzroci i akcidenti i ašik

²² Ćazali, str. 94.

²³ Eraqī, str. 224.

će dosegnuti stupanj vječnog spokoja i smirenosti.

“Sve što ode od ašika na stupnju *talvina* dobit će od Ma’šuka drugo u zamjenu na stupnju *tamkina*. Ali ne stiže svako do ove postaje jer to je veoma uzvišena postaja ljubavi. Potpunost *tamkina* je u tome da ne ostane ništa od njegova bića.”²⁴

Gazali je uvjeren kako je Halladž rečenicu “Ja sam Istina” i Bajezid Bistami rečenicu “Slava meni kako je uzvišeno moje biće” izgovorili na duhovnom stupnju “promjenljivosti” jer na stupnju “stabilnosti” prestaje govor:

“Ovo je moj Gospodar’, ‘Ja sam Istina’, ‘Slava meni’ sve su to paunove boje istekle iz *telvina*; sve je to daleko od *tamkina*.”²⁵

4.

Tema “duhovnoga iščeznuća” (*fanā*) koja se smatra veoma važnim segmentom sufijskoga učenja i u Gazalijevoj misli zauzima veoma istaknuto mjesto jer je konačnica staze ljubavi iščeznuće u Ma’šukovom Biću. Osim toga između “zbijskog trajanja” (*baqā*) i “duhovnoga iščeznuća” u Ma’šuku postoji tijesna sprega i nemoguće je dosegnuti stupanj *baka-a* bez proputovanja stupnjem *fana-a*. Poput ostalih stupnjeva *sejrisuluka* ni stupanj *baka-a*, niti način njegova dosezanja ne može se opisati već ga putnik mora sam iskušavati s tim što um niti znanje nemaju pristupa ovome stupnju. Ono što se može pojmiti, smatra Gazali, jeste da *fana* prethodi *baka-u*, jer sve dok se ne ozbilji prvo ne može se dosegnuti drugo. Sve dok putnik ne dosegne stupanj *fana-a* on je “dijete svog vremena” i slijedi promjene i zakonitosti vremena i posvema je jasno da će se u njemu pojaviti oprečna stanja:

“Fana je kibla *baka-a* i čovjek zaljubljeni poput leptira na granici *baka-a* skončava u *fana-u* i ovo se ne može obuhvatiti znanjem.”²⁶

Tijesnu spregu između *fana-a* i *baka-a* bilježe i najraniji gnostički izvori kao što je djelo *Šarh-e ta’arrof*:

“Onaj ko traje u Bogu (*baqā*) on je iščeznuo od samoga sebe (*fanā*).”²⁷

²⁴ Ćazali, str. 100–101.

²⁵ Ibid., str. 35.

²⁶ Ibid., str. 35.

²⁷ Mostamali Boxari, IV/1580.

“Značenje baka-a je u tome da rob nakon iščeznuća sebstva svoje postojanje motri kroz Boga i da se udalji od različitosti imenâ koja vodi u raspršenost i mnoštvo.”²⁸

5.

Pogubnost vezanosti za “sebe” jedna je od najbitnijih tema koja ima iznimnu važnost na stazi *sejrisuluka*. Gazali smatra da sve dok je duhovni putnik u stegama “sebstva” i želja animalne duše on je zarobljenik “vremena” (*vaxt*) i “vrijeme” mu natura svoje zakonitosti. Njegovim duhom struje oprečna stanja kao: stanje stegnutosti (*qabz*) i raširenosti (*bast*). Dočim, putnik koji je slobodan od “sebstva” izbavio se iz ovih oprečnih stanja i on je “gospodar svoga vremena”:

“Sve dok je uz samoga sebe suočen je sa stanjima kao što su “rastanak” (*ferāq*) i “sjedinenje” (*vesāl*), “primljenost” i “odbacivanje”, stegnutost (*qabz*) i raširenost (*bast*), tuga i radost i slično tome. On je zarobljenik “vremena”. Pošto “vrijeme” gospodari njime ono što “vrijeme” naredi to ima boju vremena. “Vrijeme” sve oboji svojim zakonitostima i radi što mu volja.”²⁹

Sa druge strane put do apsolutne Zbilje vodi preko Njega (*Mašuk*) i u Njemu a glavni uvjet toga je prevazilaženje sebe:

“Kada izbavi se samoga sebe tada put Njemu vodi preko samog Njega. Pošto put ka Njemu vodi preko Njega i u Njemu ove naredbe (vremena) ne gospodare njime (putnik); i šta onda tu imaju tražiti *ferak* i *vesal*.”³⁰

6.

Srcu koje u gnostičkim tekstovima nakon ljubavi ima najveću vrijednost i u *Savānehu* se pridaje iznimna pažnja. Srce i “vrijeme” su silazno-uzlazni luk prapočetka (*azal*) i vječnosti (*abad*), smatra Gazali. Jedan kraj toga luka seže do svijeta nužnosti i značenja a drugi kraj do svijeta mnoštvo i materije. Ako je “vrijeme” usklađeno i ako srce posjeduje prijemčivost primanja zbilja ono će biti u stanju dokučiti onostrane zbilje iz svijeta nužnosti i očitovati ih u svijetu mnoštvo. Prema tome srce je stanište tajni i onostranih zbilja:

²⁸ Hallağ, str. 441.

²⁹ Ćazali, str. 36.

³⁰ Ibid., str. 4.

“Ako progledaš tajnom svoga vremena znat ćeš da je tvoje srce silazno-uzlazni luk ezela i ebada i da je ono tvoje vrijeme.”³¹

Na ovoj stazi posebna pažnja se pridaje čišćenju i pročišćavanju srca od zaprljanosti i nečistoća animalne duše. Posebnom duhovnom pronicljivošću Gazali uočava granicu i mjeru prodora materijalne ljubavi u srce. On smatra da ova ljubav koliko god snažno prodrila u srce neće se pokrenuti izvan vanjske opne srca koja se naziva “šagaf”.³²

Gazalijev utjecaj jasno se zapaža i u djelu *Hadīqat al-haqīqat* Sanaija Gaznavija. I za Sanaija je srce mjesto Božanske pažnje i brige:

*Srce je mjesto Božijeg pogleda
u tkanju od čistoga svjetla.
Srce slobodno mi'radž iskušava
um i šerijat dva mu kraja luka.*³³

7.

Duhovno kušanje (*zouq*) ima iznimnu važnost u dosezanju duhovnih aluzija i zbilja. U uvodu *Savāneha* Gazali spoznaju mnogih tajni i skrivenih aluzija u rečenom djelu uvjetuje snagom “duhovnoga kušanja”.

“Izraz ovoga djela je aluzija na razna značenja. To je jedna nepoznanica. I to će ostati nepoznanica onima koji su lišeni duhovnoga kušanja.”³⁴

I šejh Attar Nišaburi duhovno kušanje smatra snagom koja omogućava prosezanje u značenje:

*Šta je kušanje? Spoznati značenje
takvalukom ni fetvom ne stiče se*³⁵

I Ejnulkuzzat Hamadani ističe značaj kušanja koje je plod ljubavi u spoznavanju duhovnih zbilja:

³¹ Ibid., str. 22.

³² Vidjeti: Kur'an, *Yūsuf*: 30.

³³ Ġaznavī, str. 338.

³⁴ Ibid., str. 2.

³⁵ Attar, *Mosibatname*, str. 41.

“Prijatelju! Ovaj govor ne može kušati svako. Do značenja njegovog dolazi se kušanjem ljubavi.”³⁶

8.

Veoma je interesantno stajalište o “pjesnicima” kojeg Gazali iznosi navodeći naredne stihove *Savāneha*:

*Rekoh: draga zar ti Duša moja si
Kad bolje vidjeh ti duša moja si.
U ovom završnom stihu se kaže:
Heretik postah okrenu se od mene ti
dušo i svijete kufr i iman moj si ti.*

“Trebalo se kazati: ‘Bez duše ću ostati ako od mene okreneš se’. Ali pošto su ovo riječi pjesnika on ostade zarobljen rimom. Ali ašikove muke su jedno a pjesnikov govor drugo. Pjesnik ostaje na ravni stihovanja i rime.”³⁷

U gornjem iskazu Gazali ukazuje na dvije temeljne stvari:

- a) Ma’šuk i ašik su zbilje koje su na uzvišenijoj ravni od nevjerovanja i vjerovanja. Oni su duša svega postojanja. Ako se iz ašikove duše odsele Ma’šuk i ljubav, njega, zapravo, napušta zbilja egzistiranja i života. Kada se ašik prepusti Ma’šuku i ljubavi on je nadmašio nevjerovanje i vjerovanje i dosegnuo je razinu srčanoga jamačnoga uvjerenja (*yaqīn*).
- b) Pjesnici su u stegama poetike i rime i to je razlog da se mnoge zbilje i značenja ne mogu protumačiti niti iskazati snagom poezije. Prema tome ogromna je razlika između pjesnikâ koji su okovani poetikom i rimom i ašikâ koji se na svom putu do Cilja nastoje osloboditi svih stega i vezanosti. Mnogi gnostici, a jedan od njih je i Mevlana Dželaluddin Rumi, dijele ovo Gazalijevo stajalište.

*O rimi mislih a moj Voljeni
reče mi samo misli o Meni.*

³⁶ Einolqozat, *Tamhidat*, str. 216.

³⁷ Ġazali, str. 7–8.

*Sjedi smirom o rimo moja
na putu smetnja si moja.
Šta je slovo da misliš o tome?
Šta je slovo? Trn u trsu loze je.
Slovo, glas i riječ sve odbacit ću
i bez njih Tvojim dahom disat ću.³⁸*

9.

Veoma je interesantno Gazalijevo tumačenje termina "ljubomora" (*geirat*) i njegove neraskidive sprege sa ljubavlju. *Gejrat* je svojstvo i osobenost ljubavi. To je utjecajni faktor koji sprečava prodor "drugoga" i usmjeravanje pažnje ka "tuđincu". Ljubav je tako veličanstvena da ašikovo oko nije u stanju gledati ništa osim Njega.

Značaj kojeg je Gazali pridavao "ljubomori" i njegovo poimanje "ljubomore" ne može se zapaziti u djelima prije, pa čak ni nakon njega.

Veza između "ljubomore" i pokude i razni vidovi "ljubomore"

Gazali smatra da su "ljubomora", "vrijeme" i ljubav u tijesnoj sprezi. Katkad Ma'šuk poteže mač "ljubomore" kako ašik ne bi gledao nikoga osim Ma'šuka; tj. kako bi ašik ostavio drugoga. Katkad mač "ljubomore" sasijsca "vrijeme" i sve u vezi sa njim kako bi ašik motrio samo stanje svoga srca i unutarnja otkrovenja u njemu očitovana; tj. kako bi ostavio "sebstvo", štaviše kako bi kudilo samoga sebe. Na ovom stupnju taj "drugi" (*geir*) može biti i sam ašik. Ali na uzvišenijem stupnju ljubav je ta koja poteže mač "ljubomore" jer ne može podnositi nikoga drugog, čak ni samog Ma'šuka. Drugim riječima kazano, ljubav nema strpljenja podnositi "dualitet" i zahtijeva "jedinstvo i čistu jednoću".

"I sve dođe dotle da je ašik onaj 'drugi' (*geir*) i Ma'šuk je onaj 'drugi' (*geir*) a to je gospodarenje zraka ljubavi jer snaga punine ljubavi istječe iz jedinstva i ona ne prihvaća odvajanje ašika i Ma'šuka."³⁹

Pomnom analizom termina *gejrat* u *Savānehu* i ostalim gnostičkim djelima uočit ćemo slijedeće: jedna skupina smatra da je "ljubomora" svojstvo samo ašika⁴⁰ dok većina smatra da je svojstvo kako ašika tako

³⁸ Moulavi, *Masnavi*, I/87.

³⁹ Ćazali, str. 13.

⁴⁰ Hadže Abdullah Ansari u svojim Poslanicama govori o "ljubomori" ašika.

i Ma'suka. Jedan od ovih potonjih je i šejh Attar. Kao i Ahmed Gazali i šejh Attar smatra da "ljubomora" posjeduje veliku prodornu snagu:

*Premda je poželjan gejrat ašikov
al' je uvijek bolji gajrat Ma'šukov.⁴¹
Gle gejrata ako na svijet izlije se
u hipu obadva svijeta stope se.⁴²*

Gazalijevo stajalište je originalno stoga što "ljubomoru" vezuje i za ašika i za Ma'suka i za ljubav.

10.

"Siromaštvo" (*faqr*) je također veoma važan gnostički termin koji zauzima posebnu poziciju u Gazalijevu naučavanju. Gazali smatra da o "siromaštvu" može govoriti onaj koji se oslobodio vezanosti za dušu, vjeru i ovaj svijet. "Siromaštvo" u *Savānehu* ima znatno šire i dublje značenje negoli u ostalim gnostičkim djelima. "Siromaštvo" je žrtvovanje na stazi hakikata i ostavljanje tijela i duše. Zbiljski "siromasi" su slobodni od vezanosti za oba svijeta; slobodni su od svega sem Ma'suka jer se Ma'šuk ne može smatrati "svojinom".

"Oni koji govore o 'siromaštvu' oni žrtvuju srce i dušu; uzmiču od vjere i ovoga svijeta i života; ostavljaju se svega; ne plaše se za svoju glavu i čak u zalog daju oba svijeta. Ali kad se dođe do tačke ljubavi Ma'suka ne daju niti Ga mogu dati..."⁴³

Gazali govori i o razlici između "siromaštva" i ljubavi. U "siromaštvu" je sadržana oslobođenost i izbjavljenje od svake moguće vezanosti dočim je ljubav potpuna "okovanost" i "robovanje".

"Oslobođenost ne doseže do skuta ljubavi i ašika. I dok ljubav 'otvara' sve okove u 'slobodi siromaštva' sve otvoreno postaje okovano u okove ljubavi."⁴⁴

⁴¹ Attar, *Mosibatname*, str. 333.

⁴² Attar, *Ilahiname*, str. 386.

⁴³ Ćazali, str. 72.

⁴⁴ Ibid., str. 72.

Ejnlkcozzat Hamadani u Poslanici koja mu se pripisuje Lavāyeh⁴⁵ potpuno je pod utjecajem Ahmada Gazalija:

“Brate! ‘Ruka slobode’ ne dohvaća skute ljubavi. U siromaštvu je sloboda moguća. ‘Pogled mu nije skrenuo, nije prekoračio’ označava slobodu u siromaštvu ali u ljubavi je sloboda nedopustiva.”⁴⁶

11.

Vrijednost “vremena” i njegov utjecaj na stazi sejrissuluka predmetom je posebne Gazalijeve pažnje. On smatra:

- a) Da je vrijeme utjecajan i moćan faktor koji nužno iziskuje mnoga očitovanja i zbilje.
 “Šta vrijeme iziskuje to će se izliti.”
 “Ne znam koju će zemlju biti vrijeme natopiti vodom.”
 “Sve je ovo bilo očitovanje vremena u isijavanju znanja (*elm*) koje može doprijeti samo do obale ljubavi”.⁴⁷
- b) I “vrijeme” sadržava “ljubomoru” (*geirat*).
- c) “Vrijeme” i srce su silazno-uzlazni luk prapočetka (*azal*) i vječnosti (*abad*).

“Ako progledaš tajnom ‘svoga vremena’ spoznat ćeš da je ‘luk ezela’ i ‘luk ebeda’ tvoje srce i ‘tvoje vrijeme’”.⁴⁸

12.

Ono što treba spomenuti jeste da Gazali posebnu pažnju poklanja jezičko-stilskom aspektu djela. Gazalijeva autentična misao prirodno gradi osobene i nove sintagme i izraze kao što su imeničke:

“valovi mora ljubavi”, “audijencija u diplomaciju ljubavi”, “tegobno breme Ma’suka”, “krokodil ljubavi”, “paun promjenljivosti”, “pravda ljubavi”, “ljubav gutačica ljudi”, “žig ‘jesam li ja Vaš Gospodar?’”, “silsila Ma’sukove ljutnje”, “filozofiranje predodžbe” i sl.,

⁴⁵ Neki istraživači Poslanicu *Lavāyeh* pripisuju hadže Hamidoddinu Nagovariju (preminuo 643. po H.).

⁴⁶ Einolqozat, *Resale-ye Lavāyeh*, str. 93.

⁴⁷ Ġazali, str. 9, 5, 10.

⁴⁸ Ibid., str. 22.

te glagolske sintagme: “povratiti se od samoga sebe”, “biti sebstveniji od svoga sebstva”, “napustiti samoga sebe” i sl.

Da se primjetiti da ove sintagme grade većinom gnostički termini, kao: ljubav, duh, “promjenljivost”, “stabilnost”, “vrijeme”, “sjedinenje”, “rastanak”.

Zaključak

Djelo *Savāneh al-ošāq* predstavlja srž i suštinu misaonog sustava Ahmeda Gazalija. Pažljivim uvidom u djelo zapaža se da se Gazalijevo promišljanje nije ograničilo samo na ravan gnoze i sferu gnostičke ljubavi već da je posjedovao zavidno znanje iz psihologije i da je izvanredno poznao psihologiju čovjeka. Preciznost i sistematičnost u opisivanju psihičkih stanja ašika (duhovnoga putnika) te opis Ma’šuka su rijetko viđeni ne samo u njegovom dobu već i nakon njega jer niko nije tako duboko kao on “uronio” u duh i psihu ašika i Ma’šuka. Stoga je Ahmed Gazali bez premca u poimanju psihologije ljubavi.

S perzijskog prevela: Mubina Moker

REVIEW OF AHMAD GHAZALI'S THOUGHT

Sejjede Marjam Abul-Kasami⁴⁹

Summary

Ahmad Ghazali is one of the most important figures in the 5th century AD. Although he made a significant contribution to Persian literature and gnosis, his personality is not presented as befits his literary-Gnostic opus. Numerous works have been left behind Ahmad Ghazali, but *al-Savāneh ošāq* work is distinguished for its distinctive uniqueness. It is the core and essence of the thought system of Ahmad Ghazali. This work contains all of Ahmad Ghazali's unified views on love and its various states. The prose of *Savāneh (Sawāneh)* “touches” with poetry in many instances and it is interwoven with poetic emotions and imaginations. Each row of the

⁴⁹ Assistant lecturer for Persian language and literature at the University of “Šehid Bahašti”

book testifies to the author's ecstasy, elation and intoxication, to his many years of experience on the path of *tarikāt* (*Tariqa*). He doesn't only deal with issues of love and gnosis, but also shows exceptional competence when it comes to psychological and mental states of the man.

On the importance of *Savāneh*, it is enough to say that this work has left a significant impact on all subsequent works that dealt with similar themes. Although the core topic of the book is love, it also explains many Gnostic realities and terms in a critical and innovative way.

Key words: Ahmad Ghazali, *Savāneh al-ošāq*, love, *Ma'šuk* (*beloved*) *âşik* (*in love, lover*), spirit, animal soul, Ejnulquzzat Hamadani, unity, oneness, variability, stoutness, *fana*, *baka*, heart, spiritual tasting, *gejrat*, *faqr*, time

Izvori i literatura:

- Attar Nišaburi, Faridoddin Mohammad ibn Ebrahim, *Ilahiname*, tashih: Hellmut Ritter, Tehran, Entesharat-e Tus, 1372, ćap-e 7;
- Attar Nišaburi, Faridoddin Mohammad ibn Ebrahim, *Mosibatname*, tashih: dr. Nurani Vesal, Tehran, Entesharat-e Zavvar, 1338;
- Einolqozat Hamadani, Abul-Meali Abdollah, *Tamhidat*, tashih: Afif Asiran, Tehran, Ketabxane-ye Menućehri, bi ta, ćap-e 2;
- Einolqozat Hamadani, Abul-Meali Abdollah, *Resale-ye Levayeh*, tashih: Rahim Fermańeš, Tehran, Ketabxane-ye Menućehri, bi ta, ćap-e 2;
- Ćazali, Ahmad, *Sevaneh al-ošaq*, tashih: Hellmut Ritter, Tehran. Markaz-e našr-e danešgahi, 1368;
- Hallaĝ Hosein ibn Mansur, *Maĝmue-ye asar-e Hallaĝ*, ba tahkik va havaši Qasem Masir Axori, Tehran, Entesharat-e Yadavaran, 1379;
- Hoĝviri al-Ćaznavi, Abul-Hasan Ali ibn Osman, *Kašf al-mahĝub*, tashih: Źukovski, Tehran, Entesharat-e Tahuri, 1358.
- Moulavi, Ćalaloddin Mohammad, *Kolliyyat-e Šams*, tashih: Badioz-zaman Foruzanfar, Tehran, Entesharat-e Amir Kabir, 1355, ćap-e 2.
- Moulavi, Ćalaloddin Mohammad, *Masnavi ma'navi*, tashih: Reynold Nicholson, Tehran, Entesharat-e Moola, 1360;
- Sa'di Širazi, Moslehoddin, *Golestan*, tashih: Xalil Xatib Rahbar, Tehran, Entesharat-e Safa Ali Šah, bi ta;
- Sanayi Ćaznavi, Abulmaĝd Maĝdud bin Adam, *Hadiqat al haqiqat*, tashih: Mohammad Taqi Modarres Razavi, Tehran, Entesharat-e Danešgah-e Tehran, 1368;
- Šari'at, Mohammad Ćavad, *Soxanan-e pir-e Harat*, Tehran, Šerkat-e entešarat-e kotob-e ĝibi, bi ta;
- Tabrizi, *Maqalat-e Šams*, tashih Mohammad Ali Movahhed, Tehran, Entesharat-e Xarezmī, 1369.